

HACI İBRAHİM EFENDİ, ESERLERİ VE ARAPÇA ÖĞRETİMİNE DAİR GÖRÜŞLERİ

İdris ERDEM*

Özet

Bu makalemizde Hacı İbrahim Efendi'nin hayatı, eserleri ve Arapça öğretimine dair görüşlerini ele almaya çalıştık. Burada yapmak istediğimiz asıl şey Hacı İbrahim Efendi'nin hayatı ve eserlerinin yanı sıra Arapça öğretim yöntemini ortaya koymaktı. Yaptığımız çalışma sonucunda Hacı İbrahim Efendi'nin kendine özgü Arapça öğretim yöntemi olduğunu gördük. Yöntemin en çok dikkat çeken tarafı; Arapça öğretimine Sarf ilmi ile başlamanın daha faydalı olacağını söylemesi ve Arapça öğretiminde gramer ve temrinlerin Türkçe açıklamalarla yapılmasını savunmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Hacı İbrahim Efendi, Arapça öğretimi, Sarf.

Hajj Ibrahim Afandi, His Works and Opinions on Arabic Teaching

Abstract

In this article we try to study the life and works of Hajj Ibrahim Afandi and his method of teaching Arabic. In fact, the main aim here is to shed light into his method of teaching Arabic. As the result of the study, we have seen that Hajj Ibrahim Afandi had a distinctive method of teaching Arabic. The most interesting aspect of his method is that he said

* Öğr. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fak., Arap Dili ve Belâğatı Anabilim Dalı, idris.erdem@deu.edu.tr, 0531 860 30 13.

starting teaching Arabic with Sarf (Morphology) is more beneficial and he advocated use of Turkish for grammar rules and exercises in teaching the Arabic language.

Key Words: Hajj Ibrahim Afandi, teaching Arabic, Sarf (Morphology).

I- GİRİŞ

Bilindiği gibi, İslâm kültür coğrafyasında “şerh” ve “belâgat” çalışmaları aynı dönemde, 8. yüzyılda başlamış, bilhassa Anadolu Osmanlı sahasında 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Öncelikle Kur’ân-ı Kerîm ve onun i’câzı ile Hz. Muhammed (sav)’in hadislerini daha iyi, daha doğru anlayıp aktarabilme gayretleri, beraberinde Arap dili ve edebiyatı üzerinde yoğun bir düşünme sürecini başlatmış, bu süreç birçok ilim dalının doğup hızla gelişmesinin fikrî zeminini oluşturmuştur. Tefsir, hadis gibi konuyla doğrudan ilgili ilimlerin yanında, bu ilimlerin alt yapısını oluşturan nahiv, sarf, lugât, iştikak gibi dil; fesâhat, meânî, beyân, belâgat, aruz, kâfiye, inşâ gibi edebiyat bilimleri zamanla başlı başına birer ilmî disiplin hâline gelmişlerdir¹.

İslam medeniyeti içerisinde Osmanlı döneminin çok özel bir yeri vardır. Osmanlılar yaklaşık altı asırlık dönemde askeri ve siyasi alanda olduğu gibi kültürel alanlarda da önemli başarılar elde etmişlerdir. Osmanlı dönemi Arap edebiyatı alanında, her ne kadar bazı yazarlarca geçmiş asırlara göre sönük kabul edilse de, bu dönemde de, gerek genel İslami bilimlerde ve gerekse Arap dili ve edebiyatı, mantık, felsefe vb. alanlarda çok sayıda eser ortaya konulmuştur. Yine bunların çoğunun şerh ve haşiye türü eserler olduğunu ileri sürüp, o dönemin çalışmalarını küçümsemek

¹ Konuyla ilgili geniş bilgi için Bkz. Hulûsi Kılıç, “Belâgat”, *DİA*, İstanbul, 1992, V, 380-383; İbrahim Bayraktar, *Edebî ve İlmî Açından Hadîs*, Işık Yayınları, İzmir 1993., Abdulkadir Dağlar, “Klasik Türk Edebiyatı Şerh Geleneği ve Hacı İbrahim Efendinin Şerhi Belâğâtına Dâir” , *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları* Volume 2/2 Spring 2007., s. 162.

isteyenler olsa da –şerh ve haşiye de olsa- bütün bunların yoğun bir çalışma ve düşünce ürünü olduklarında şüphe yoktur. Arapça öğretimi, Osmanlı medreselerinde hep birinci sırada yer almıştır. Arap edebiyatı, şiir ve nesir olarak bütün türleriyle bu medreselerde okutulmuştur. Ancak o dönemde yazılan ve birçoğu yazma eser kütüphanelerimizde neşredilmeyi bekleyen bu ecdat yadigârı eserlerin ekserisi, dönemin şartları gereği, Arapça olarak kaleme alınmış eserlerdir. Türkçe olarak yazılmış olanları oldukça azdır. Bu durum da aslında Arapçaya verilen önemi göstermektedir².

XIX. yüzyıl, Osmanlı toplum yapısında çok hızlı dönüşümlerin yaşandığı bir çağı ifade etmektedir³. Bu dönemde eğitimde ve başka alanlarda etkilerini bugüne kadar sürdüren köklü değişiklikler yapılmıştır⁴. Özellikle eğitim bir bilim olarak görülmeye başlanmış, eğitimin geliştirilmesi devleti kurtaracak bir yol olarak düşünölmeye başlanmıştır. Örgün eğitim alanında İstanbul’da ve taşrada büyük çabalar gösterilmiş, bazıları günümüzde de etkinliğini sürdüren birçok okul kurulmuştur⁵. Özellikle Tanzimat’tan sonra her alanda olduğu gibi telif alanında da önemli bir atılım yapılmıştır. Bu hem içerik hem de dil yönünden olmuştur. Daha önceleri eserlerini Arapça ve klasik tarzda yazan müellifler bu dönemden sonra Türkçe olarak ve yeni usullerle yazmaya başlamışlardır. Özellikle on dokuzuncu asrın sonlarıyla yirminci asrın başlarında Arapça öğretimi konusunda yeni

² Bkz. Abdurrahman Fehmi Efendi, *Medresetü'l-'Arab* (Nşr. Hüseyin Elmalı, Cüneyt Eren), Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2005, s. 11-12.

³ Davut Dursun, "Osmanlılarda Sosyo-Ekonomik Yapı", *İlim ve Sanat Dergisi*, 22. sayı Kasım-Aralık, 1988.

⁴ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2008, s. 157.

⁵ Akyüz, *a.g.e.*, s. 158.

yöntemler araştırılmaya başlanmış ve bu alanda Türkçe olarak çok sayıda Arap grameri kitapları kaleme alınmıştır⁶.

Tanzimat'tan sonra sosyal hayatın her alanında yaygınlaşan "eski-yeni" tartışmaları⁷, Arapça öğretimi hususunda Mehmet Zihni Efendi ve Hacı İbrahim Efendi'nin kaleme aldığı Türkçe sarf-nahiv kitaplarında da etkisini göstermektedir.

II. HACI İBRAHİM EFENDİNİN HAYATI VE ESERLERİ

a) Doğumu ve Tahsili

Kabiliyetli bir edebiyatçı olup İstanbulludur⁸. 1826 yılında İstanbul Tophane'de doğdu. Mahalle mektebinde ilköğrenimini tamamladıktan sonra Bayezid camiinde cami derslerine devam ederek *Molla Cami'*ye kadar okudu⁹. Ancak kendi ifadesi ile pek de bir şey anlayamamış olduğu halde o vakit baskısı olmayan İbn Hâcib'in *Kâfiye* isimli eserinin şerhi olan "*Şerhu'r-Radî*"¹⁰ adındaki büyük Arap gramerini kopya ederek kendi kendine mütalaa ile Arapçadan mana çıkartacak kadar meleke kazandı. Şerif Paşa'nın Hicaz valiliğine tayin edilmesi üzerine babası İsmail Efendi ile birlikte Hicaz'a gitti¹¹. Orada zamanının meşhur allâmelerinden olan Şeyh Mahmud Şınkıtî'den¹² Arap Grameri, Arap Edebiyatı, Bedi' ve Beyân ilimlerini öğrendi¹³.

⁶ Abdurrahman Fehmi Efendi, *a.g.e.*, s. 12.

⁷ Abdulkadir Dağlar, *a.g.m.*, s. 165.

⁸ Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri* (Haz. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Meral Yayınevi, İstanbul, tsz., I, 334.

⁹ Ali Çankaya Mücellidoğlu, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969, II, 993.

¹⁰ Esterâbâdî, Radiyyuddîn Muhammed İbnu'l-Hasan, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz.

¹¹ Çünkü babası İsmail Efendi Şerif Paşa'nın kahyasıdır.

¹² Moritanya asıllı Arap dili ve Edebiyatı âlimi. Döneminde dilcilerin imamı lakabı ile meşhurdur. Tam adı; Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Muhammed eş-Şınkıtî h. 23 Şevval 1322/ m. 31 Aralık 1904. Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. ez-Zirikli, Hayruddîn, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Musta'rebîne ve'l-Musteşrikîn*, 3. Baskı, Beyrut, 1969, c. II, 311.

b) Resmî Görevleri

Hicaz'dan İstanbul'a ne zaman döndüğü tam olarak bilinmeyen Hacı İbrahim Efendi, önce bir müddet Sadaret Mektebi kaleminde çalışmış, oradan divan kitabeti ile Erzurum'a gitmiş, dönüşte Cemiyet-i Rüsûmiye Mümeyyizliğine tayin olunmuş, daha sonra Evkaf Nezareti Vâridât Müdürlüğüne getirilmiştir¹⁴. En son memuriyeti Evkâf Meclisi idaresi azalığıdır. 1882 tarihine kadar burada hizmet ettikten sonra gözlerine ârız olan hastalıktan dolayı emekliliğini istemiştir. O zamanın Evkaf Nâzırı onu bu fikirten vazgeçirmeye çalışsa da Arapçanın medrese hayatında uğradığı tahsil güçlüğüne gidermek ve bu hususta bir inkılap yaparak memlekete hizmet etmek için maksadından dönmemiş, az bir maaşla emekli olmuştur¹⁵. 1887 yılında Recaizâde Mahmut Ekrem Bey'in Mülkiye Belâgat-ı Osmaniye ve Kitâbet-i Resmîye muallimliğini terk etmesi üzerine 15 Kasım 1887 de bu dersin muallimliğine getirildi. İki yıl bu görevi ifa etti¹⁶.

c) Tedris Faaliyetleri

Hacı İbrahim Efendi emekliliğinin ardından birkaç ay dinlendikten sonra Fatih çevresinde üç ibtidâî mektebi muallimine müracaat ederek bir mektep açma hususunda kendileriyle işbirliği yapmayı teklif etmiş, açacağı mektebe talebe temin ve kaydedilmesi hususunda onlardan yardım almıştır. Bu mektepler; Fatih, Nakşîdil ve Kovacılar mektepleridir. Hacı İbrahim Efendi bu medreselerin muallimlerini¹⁷ müessis (kurucu) sıfatıyla istihdam edip 1882 yılında

¹³ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, III-IV, 956-957.

¹⁴ Tahir Efendi, *a.g.e.*, I, 287.

¹⁵ Ergin, *a.g.e.*, III-IV, 956-957.

¹⁶ Mücellidoğlu, *a.g.e.*, II, 994.

¹⁷ Üç mektebin muallimleri; Çolak Hüseyin Efendi, Hasan Efendi ve Ahmet Şevki Efendi'dir. Bkz. Ergin, *a.g.e.*, III-IV, 957.

Horhor'da Edip Efendi'nin konağını kiralayarak Dâru't-Ta'lim'i açmıştır¹⁸.

Dâru't-Ta'lim; Hacı İbrahim Efendinin Horhor'da Edip Efendi konağında 1882 yılında açtığı okuldur¹⁹. Türklere Arapçayı kolay bir şekilde ve kısa zamanda öğretmek amacıyla kurulmuştur²⁰. Genellikle sıbyân mektebini bitirenlerin okuduğu Dâru't-Ta'lim'de Arap dili, grameri (sarf ve nahivden) başka, Mâverdî'nin *Edebü'd-Dünya ve'ddîn* adlı eseri, *Muallakât*, *Fütûhu's-Şam*, gibi metinler de okutulurdu. Öğretim süresi dört yıl olan okulda, Türkçe ikinci derecede bir dil kabul edilmişti; Farsça ve Fransızca da öğretilirdi²¹. Bu mektebin diğer özel okullar arasındaki özelliği bizzat Hacı İbrahim Efendi'nin ifadesine göre Arapçaya önem ve öncelik verilmesi, diğer derslerin ise Arapçada belli bir seviye kazanıldıktan sonra okutulacak olmasıdır²². Hacı İbrahim Efendinin ölümünden sonra okulun yönetimini bir süre Musullu Sait Efendi; sonra yönetimi Kavalalı İbrahim Efendi üstüne aldı. 1889 yılında Hacı İbrahim Efendinin ölümünden sonra Dâru't-Ta'lim ikiye ayrıldı ve Arap edebiyatı, İslam fıkıh ve akaidi üzerine eğitim yapan yüksek dereceli bir kuruluş haline getirildi. Bir süre sonra tekrar birleşerek Dâru'l-İlm ve't-Ta'lim adını aldı, sonra da yerini Hadîka-i meşveret okuluna bıraktı. Bu okul Türk kültürünün

¹⁸ Ergin, *a.g.e.*, III-IV, 956-957.

¹⁹ Musa Aksoy, *Moderniteye Karşı Geleneğin Savaşçısı Hacı İbrahim Efendi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 3; Osman Ergin, *a.g.e.*, 968-971.

²⁰ Hacı İbrahim Efendi dil ile ilgili fikirlerini ilk olarak 1289/1872 yılında basılan, "*Tafsîlu't-Te'lîf fî Tavdîhi Mesâilî't-Tasrîf*" adlı Türkçe yazmış olduğu Arapça gramer kitabında açıklamıştır. Eserinin önsözünde, Arapçanın Türkçeye yardımcı ve onu zenginleştirmiş bir dil olduğunu, Türkçenin anadilimiz olmasından dolayı onun kaidelerini öğrenmeye ihtiyaç duymadığımızı, buna mukabil Arapçanın çekim kaidelerini öğrenmeye muhtaç olduğumuzu ve ülkemizde bu konuda okutulan kitapların yeterli olmadığını belirtmiştir. Tafsîl, s. 4.

²¹ Mücellidoğlu, *a.g.e.*, II, 993.

²² Aksoy, *a.g.e.*, s. 583.

Rusya'dan gelip burada okuyan Rus ve Tatar gençlere tanıtılmasında da etkili oldu²³.

Hacı İbrahim Efendi Dâru't-Ta'lim'i açtıktan sonra her sene umumi imtihanlar yapılacağı sırada her kim isterse gelip imtihanda bulunabileceğini ve talebeye sual sormak hakkına haiz olduğunu gazetelerle ilan ederdi, hatta bu imtihanlarda bulunmak üzere kendi hocası Şinkitî'yi de Arabistan'dan İstanbul'a davet etmişti. Ahmet Cevdet Paşa, Mehmet Zihni Efendi ve Münif Paşa gibi ileri gelen kimselerin de bu imtihanlara nezaret ettikleri kayıtlarda yer almıştır. Davete icabet edenlerin insafı olanları gördüklerini takdir edici bir ifade ile gazetelere aksettirmişlerdir²⁴. Bütün bunlar neticesinde Dâru't-Ta'lim'in Anadolu coğrafyasında derin tesirleri olmuştur²⁵.

d) Eserleri

1- Hadîkatü'l-Beyân

Belâgat'a dair olan bu eser sadece fesahati ve meânînin başta gelen konularını kapsamaktadır. Ancak müellif eserin ilerleyen sayfalarında bu çalışmada beyân ilminin tamamını tercüme etmeye niyet ettiğini söyler²⁶. Ancak buna muvaffak olamaz. Müellif bu eseri 1880 yılında neşretmiştir²⁷. Bu eser Osmanlıca Türkçesi ile kaleme alınmıştır, konular Arapça örnekler üzerinde açıklanmıştır. Kitap dört takrizle²⁸ başlar. Bunlar Sultan Mehmet Camii müderrisi Mehmet

²³ "Dâru't-Ta'lim", *Meydan Larousse*, İstanbul, 1970, III, 408.

²⁴ Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Aksoy, *a.g.e.*, s. 582., Ergin, *a.g.e.*, III-IV, 984., *Tercemân-ı Hakikat*, No. 2782, 2 Muharrem 1305 - 8 Eylül 1887.

²⁵ Hamza Ermiş, "*Mehmed Zihni Efendinin Hayatı, Eserleri ve Arap Dili ve Belagatındaki Yeri*", Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İzmir, 2004, s. 25.

²⁶ Hacı İbrahim Efendi, *Hadîkatü'l-Beyân*, s. 48.

²⁷ Eserin iki cüzü neşredilmiştir. Hacı İbrahim Efendi, *Hadîkatü'l-Beyân*, Mihran Matbaası, İstanbul, h.1298.

²⁸ Övme, övüş, bir eserin başına konulan yetkili bir kimsenin yazdığı, övücü tanıtma yazısı, beğence. Türkçe Sözlük, I-II, 1988, TDK, Ankara, Yeni Baskı, cilt I (A-J), cilt II (K-Z).

Hâlis Efendi, Mahmud Hâmid (Efendi) Nûrkubî, Beyazıd'da müderris Mustafa Efendi ve talebe-i ulûmdan Mehmet Faik Bi'revî'ye aittir²⁹. Bu takrizlerden çıkan ortak nokta ise şudur:

Hadîkatü'l-Beyân daha önce yazılan eserlerden farklı bir tertip ile yazılmıştır. Türk ve Arap Edebiyatının Belâgat kaidelerini fevkalade bir ahenk içinde sunduğu için esere müracaat edenlerin bu sahada başka kitap aramaya ihtiyaç duymayacağı, kitabın işin ehli bir zat tarafından meydana getirilmiş olduğu, şiir ya da edebiyatta ilerlemek isteyen herkesin bu eserden faydalanabileceği açıktır³⁰.

Hacı İbrahim Efendi bu eserine bir hikâye ile başlar. Hikâyenin kahramanları Arapça öğrenmek için uzun ve tehlikeli bir yolculuğa çıkan öğrenci ile onun arkadaşlarından oluşan kişilerdir. Bu kahramanlardan kimisi öğrenciye yolculuğu esnasında nasihatlerde bulunur, yol gösterir; kimisi ise onu bıktırmaya ve yolundan döndürmeye çalışır³¹.

Müellif esere uzun bir mukaddime yazdıktan sonra 44. sayfada Arap dilinin kaideleri ile Türk dilinin kaideleri arasındaki farklılıkları beyan eder. Daha sonra Arapçanın ifade gücünü, fesahatin ve belâgatın mahiyetini açıklar. Müellif 45. sayfada ise esere niçin *Hadîkatü'l-Beyân* diye isimlendirdiğini açıklar³².

Müellif eseri bir bütünlük içerisinde kaleme almıştır. Bunu gerek konuları işlerken bir sıra takip etmesinden ve gerek konular arasında geçiş yaptığında bir boşluk oluşmamasından çıkarmaktayız.

²⁹ Hacı İbrahim Efendi, *Hadîkatü'l-Beyân*. Takrizlerde sayfa numaraları yerine “ ب ج د ه و ز ح ” harfleri konmuştur.

³⁰ Hacı İbrahim Efendi, *Hadîkatü'l-Beyân*, s. (ح - ١)

³¹ A.e., s. 6-37.

³² Ayrıca takrîz sahibi Mahmud Hâmid Efendi, Hacı İbrahim'in Arapça belâgat kaidelerine Türkî elbise giydirip bunları kendi düşünce şekline koymuş olmasından dolayı *Hadîkatü'l-Beyân*'ın “*Riyâzü'l-Cinân*” diye isimlendirilmesini de uygun bulmaktadır.

Mesela müellif belâgatın alt disiplinleri olan meâni, beyân ve bedî ile ilgili açıklamalara geçmeden önce belâgatı, hatta belâgattan önce fesahati açıklamak lazım geldiğini belirtmiş, bunun sebeplerini de zikretmiştir³³. Fesahatle ilgili uzun açıklamalar yapmıştır. Örneğin okunuşu dile ağır gelen kelimelerin fasih olan kelâmıda kullanılmamasına dikkat çeker. Ayrıca Arapçadaki gerek harf, gerek kelime, gerek cümle tekrarlarını fesahat açısından ele alır ve tekrarlardaki hikmetleri anlatır.

Müellif bu eserinde, konuları işlerken bu alanda kendilerini ispatlamış kişilerden sık sık nakillerde bulunmuştur. Mesela; Kazvîni'den³⁴, İmam Sekkâkî'den³⁵, Abdulkâhir el-Cürcânî'den³⁶, *Kâmûs Tercemesi* sahibi Âsım Efendi'den³⁷, Ahfeş³⁸ ve İbn-i Cinni'den³⁹ bazen görüşlerini aktarmakla yetinirken bazen de onların verdiği örnekleri de zikreder.

Bu eserde konular işlenirken bu konuları destekleyen ve açıklayan bol miktarda örneklere yer verilir. Müellif *Hadîkatü'l-Beyân*'da âyet-i kerîmelerden, hadis-i şeriflerden ve Arap şairinden bol miktarda istişhadda bulunur ve örnekler verir. Ayrıca Arap kelâmından da nakilde bulunur. Meselâ el-Ferazdak⁴⁰, Ebû Temmâm⁴¹, el-Harîri⁴², el-Buhturî⁴³ gibi isimlerden yaptığı nakillere sık sık rastlanır.

³³ Hacı İbrahim Efendi, *Hadîkatü'l-Beyân*, s. 48.

³⁴ Bkz. *A.e.*, s. 47.

³⁵ Bkz. *A.e.*, s. 49.

³⁶ Bkz. *A.e.*, s. 58.

³⁷ Bkz. *A.e.*, s. 48.

³⁸ Bkz. *A.e.*, s. 53.

³⁹ Bkz. *A.y.*

⁴⁰ Bkz. *A.e.*, s. 60.

⁴¹ Bkz. *A.e.*, s. 67.

⁴² Bkz. *A.e.*, s. 55.

⁴³ Bkz. *A.e.*, s. 68.

2- Tafsîlü't-Te'lîf fî Tavdîhi Mesâili't-Tasrîf

Hacı İbrahim Efendi, daha tahsil hayatı ve memuriyeti sırasında Arapça öğretimi için harcanan zamanın fazla olduğunu, sürenin kısaltılabileceğini düşünmüş ve bu amaçla emekli olmadan önce Arapça sarfa dair bu eseri kaleme almıştır⁴⁴. Hacı İbrahim Efendi'nin basılan ilk eseridir⁴⁵. Hacı İbrahim Efendi, *Tafsîl*'i bu sahada yazılan eserleri zayıf ve yetersiz gördüğü için kaleme aldığını söylemektedir⁴⁶.

Eserin mukaddimesinde ise besmele, hamdele, salveleden sonra insana nutk (konuşma) kabiliyeti verildiğini böylece insanın diğer mahlûkattan ayrıldığını belirtmiştir. Kemalâtı insaniyetin ilim ile mümkün olduğunu, ilmin insanlar arasında yayılmasının ise ta'lîm ve teallüm (eğitim-öğretim) le mümkün olduğunu belirtmiştir⁴⁷.

Hacı İbrahim Efendinin eserin telifi esnasında yararlandığı kaynaklar şunlardır; eş-Şeyh İbnü'l-Hâcib'in *Fennu't-Tasrif*i 'Arabiyye ve 'Îrâbdan *Şâfiye* ve *Kâfiye* isimli iki mukaddimesi, Kudvetü'l-mütehhirîn ve umdetü'l-Muhakkıkîn Şeyh er-Radî el-Esterebâdî'nin mezkûr mukaddimeler üzerine olan iki şerhi. Ayrıca diğer şerh ve haşiyelerle birlikte özellikle Cevdet Paşa'nın *Şâfiye* üzerine olan haşiyesi⁴⁸.

Müellif, bu eserinde pek çok sarf konusunu açıkça ve genişçe açıkladığı için kitabı "*Tafsîlü't-Te'lîf fî Tavdîhi Mesâili't-Tasrîf*" nâmıyla isimlendirdiğini söylemiştir⁴⁹.

⁴⁴ Hulusi Kılıç, "Hacı İbrahim Efendi", *DİA*, İstanbul, 1992, XIV, 481.

⁴⁵ Matbaa-i Âmire, İstanbul 1289/1872. "Eser 346 sayfa olup, sonunda 1289 senesinin 15 Şaban'ında Matbaa-i Âmire de basıldı" kaydı yer almaktadır.

⁴⁶ Hacı İbrahim Efendi, *Tafsîl*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1289/1872, s. 5.

⁴⁷ Bkz. *A.e.*, s. 2.

⁴⁸ Bkz. *A.e.*, s. 6.

⁴⁹ Bkz. *A.y.*

Kitabın fihristinde bahsi geçen ana konular şunlardır:

Kelimenin kısımları, ismin mebnî ya da mu'râb oluşu, sülâsi-rubâi-humâsi fiillerin binâları, kelimelerin vezinlerinin açıklaması, sülâsi fiillerin bâbları, sülâsi mezid fiillerin açıklaması, rubâi fiiller, emir ve nehiy vd.

3- Sarf Tercemesi

Hacı İbrahim Efendi'nin Arapça eğitim ve öğretiminden maksadı; fasih bir şekilde Arapça konuşmak, Arapça yazmak, Arapça kitapları okuyup anlamak ve Arapça kitapları Türkçe'ye tercüme etme melekesini kazandırmaktır⁵⁰. Müellif bu hedeflere ulaşmanın öncelikle Arapça kelimelerin yapısını, türetilişini ve kelimelerin birbirleriyle olan terkîblerinin usûl ve kâidelerini bilmekle olacağını belirtir⁵¹. Arapça öğretiminde bu hedeflere götürecek olan kelime yapısı ve kelime türetilişi bilgilerini *Sarf Tercemesi* kitabında, kelimelerin birbirleriyle olan terkîblerinin usûl ve kâidelerini de *Nahiv Tercemesi* kitabında beyan edeceğini söyler⁵².

Müellif bu eserini *Nahiv Tercemesi* isimli kitabından önce kaleme almıştır. Müellif niçin sarf kitabını önce kaleme alıp, daha sonra nahiv kitabını yazmaya başladığını şu cümle ile açıklar;

Kelâm kelimelerden oluştuğu için öncelikle kelimeyi ve kısımlarını târif ve her kısmın özelliklerini zikredip, açıklamak gerekir. Bunun için *Sarf Tercemesi* isimli kitaptan sonra *Nahiv Tercemesi* isimli kitabı kaleme alacağız⁵³.

⁵⁰ Hacı İbrahim Efendi, *Nahiv Tercemesi*, Hacı Hüseyin Bey Matbaası, İstanbul, h. 1323., s. 2.

⁵¹ Bkz. *A.e.*, s. 2.

⁵² Bkz. *A.y.*

⁵³ Bkz. *A.y.*

Hacı İbrahim Efendi bu eserin yazımının h. 1304 senesinin rebû'l-evvel ayının 12. gününde tamamlandığını belirtmektedir⁵⁴. Eserin ilk basım tarihi de aynı yılı göstermektedir⁵⁵. Kitabın baskısı 202 sayfa olarak neşredilmiştir. Bu eserin tamamı kitabın isminden de anlaşılacağı üzere sarf konularına tahsis edilmiştir. Ancak müellif bazı konulara geniş yer ayırırken, bazı konulara sadece örnek vermekle yetinir.

Bu kitabı diğer sarf kitaplarından ayıran bazı hususiyetleri de vardır. Bu özellikler şunlardır:

a) Eserin başında 60 sayfalık lügat bölümü oluşturulmuş, gerek müştak gerek müştak olmayan kelimeler çoğulları ile beraber Türkçe karşılıkları da yazılarak 26 başlık altında toplanmıştır. Bu başlıklardan bazıları şunlardır;

İman, İslam, İbadete dâir kelimeler⁵⁶.

Harp, asker ve savaş malzemeleri ile ilgili kelimeler⁵⁷.

Yerler, ovalar, dağlar ve taşlar ile ilgili kelimeler⁵⁸.

Başlık örneklerini verdiğimiz lügat bölümünde çoğulları hariç toplam 1860 ismin Türkçe karşılığı verilmiştir. Bu açıdan bu eser aynı zamanda küçük bir Arapça-Türkçe sözlük olma özelliği taşımaktadır.

b) Kitapta müstakil tenbih bölümleri oluşturulmuş, konuyla ilgili tamamlayıcı bilgiler ve kolay ezberlenebilecek kısaltmalar verilmiştir⁵⁹. Bu durum özellikle ezberin önemli olduğu Sarf öğretiminde öğrenciye kolaylık sağlamaktadır.

⁵⁴ Hacı İbrahim Efendi, *Sarf Tercemesi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, h. 1304., s. 200.

⁵⁵ Bkz. *A.e.*, s. 1.

⁵⁶ Bkz. *A.e.*, s. 7.

⁵⁷ Bkz. *A.e.*, s. 10.

⁵⁸ Bkz. *A.e.*, s. 17.

⁵⁹ Bkz. *A.e.*, s. 57.

c) Müellif bu eserinde sözlükten kelime bulmakla ilgili özel bir bâb açmış ve bu bâbın ismini de “kâmûstan kelime bulma kâideleri” diye isimlendirmiştir⁶⁰.

d) Her bâbtan yer alan fiillerin ma'lûm ve meçhûl çekimlerini ayrı ayrı verdikten sonra tablo şeklinde fiillerin çekimini göstermiştir ki bu da okuyucuya bütün olarak fiilleri görme kolaylığı sağlamaktadır⁶¹.

4- Nahiv Tercemesi

Hacı İbrahim Efendi Arapça kelimelerin binâ ve türetilişlerini *Sarf Tercemesi* isimli kitabında kaleme aldıktan sonra kelimelerin birbirleriyle oluşturduğu kelâmın husûsiyetlerini, usûl ve kâidelerini bu kitapta beyân edeceğini açıklar⁶². Kelimenin târif ve kısımları ile kitaba başlar⁶³.

Bu kitapta konular fasıl, bölüm ve bâblara ayrılarak toplam 448 sayfada toplanmıştır. Her bir konu, konu başlığı altında yapılan açıklamalar ve örneklerden oluşmaktadır. Konu ile ilgili bazen bir, bazen iki, bazen de daha fazla örnek verilmiştir⁶⁴.

Bu kitapla ilgili, kitabın tamamına bakıldığında ve müellifin kitabın son kısmında açtığı özel bir bölümden şu çıkarımlarda bulunmak mümkündür;

Nahiv Tercemesi kitabı Dâru't-Ta'lim mektebi öğrencilerinin sıkıntı çekmeden Arapçayı öğrenmelerine vesile olmuştur⁶⁵. Bu kitap her ne kadar mufassal ise de ibâresi kolay ve açıktır⁶⁶. Bu kitapta

⁶⁰ Bkz. *A.e.*, s. 63.

⁶¹ Bkz. *A.e.*, s. 83.

⁶² Hacı İbrahim Efendi, *Nahiv Tercemesi*, s. 2.

⁶³ Bkz. *A.y.*

⁶⁴ Bkz. *A.y.*

⁶⁵ Bkz. *A.e.*, s. 443.

⁶⁶ Bkz. *A.y.*

zikredilen kâideler, nahiv kâidelerinin hepsini içine alacak şekilde câmi olduğundan bu kaynaktan öğrenen ve öğretenlerin başka kaynağa ihtiyacı olmaz⁶⁷. Özellikle *Kâfiye*'de çözümü ve anlaşılması zor olan meseleler bu kitapta açık ve mükemmel bir şekilde beyân olduğu için *Kâfiye* ve *Câmi* okuyanlar dahi bu kitaptan istifâde ederler⁶⁸. Arapça ibâreler ile te'lif olunan nahiv kitaplarından on günde anlaşılabilen bazı bahislerin bu kitaptan bir günde anlaşıldığı kitabın talebeleri tarafından ifâde edilmiştir⁶⁹.

Bu kitap kaleme alınırken me'haz olarak *Kâfiye*, onun şerhi *Câmî*, Zemahşerî'nin *Mufasssal*'ı ile onun şerhi *İklîd*'e müracaatla beraber, *Kâmûs Tercemesi*'ne ve *Sihâh*'a da müracaat edilmiştir⁷⁰.

Müellif kitap ile ilgili eksik ya da yanlış bilgi görülürse tarafına bildirilmesinden şükran duyacağını söylemiştir⁷¹. Bir âlimin nâkıs fiiller bahsinde bazı bilgileri tashih ve tebdil etmesi üzerine bu bahsi değiştirip eksiklikleri giderdiğini de söylemiştir. Bunun dışında ihtar olmadığından kitabın sıhhatine ve fasıllarının muvâfakatına kanâat hâsıl olduğunu belirtmiştir⁷².

5- Hikemiyyât-ı 'Arabiyye

Hacı İbrahim Efendi Arapça bazı edebî metinlerle bunların Türkçe tercümelerini ihtivâ eden *Hikemiyyât-ı Arabiyye* adlı aylık bir mecmua yayımlamıştır. Bu eser dört sayı çıkmıştır. Aylık mecmua şeklinde yayımlanmıştır. Birinci sayı 20 sayfadır. İlk sayfada eserin ayda bir kez yayımlandığı, müellifinin Dâru't-Ta'lim mektebi muallimi Hacı İbrahim Efendi olduğu kaydedilmiştir. Müellif eserin ilk sayfasında Allahû Teâlâ'nın Beni Âdem'den her kavme birer meziyet

⁶⁷ Bkz. A.y.

⁶⁸ Bkz. A.y.

⁶⁹ Bkz. A.y.

⁷⁰ Bkz. A.y.

⁷¹ Bkz. A.y.

⁷² Bkz. A.e., s. 2.

verdiğini belirtmiş, Araplara ise vüsat-i lisân ve fesâhat-i beyan verdiğini söylemiştir⁷³.

Müellif esere bu şekilde giriş yaptıktan sonra Arapların kuvveti hafızalarını isbat yoluna girer. Arapların sahip oldukları kâmûsların sonradan cem ve tertip olunmasını ve her bir kâmûsun her bir maddesinin on, on beş ve daha fazla mânâlara gelmesini ve bir mânâda birkaç lafzın müteradifen kullanılmasını ve bir lafzın bir harf ile kullanılırsa başka, diğer harf ile kullanılırsa başka mânâyâ gelmesini buna delil getirir. Lafızlara mukârin olan harfler değiştikçe mânâların dahi değiştiğini ve bu suretle Arapların zihinlerinde tutmaya mecbur oldukları kelimelerin milyonları geçmesinin, Arapların bu lügatleri kâğıtlar üzerinde yazıya geçirmeyip akıllarında hıfz etmelerinin de buna delil olabileceğini söyler⁷⁴. Müellif daha sonra Arap Dilinin mükemmeliyetinin bir insana kâmil, allâme ve fâzıl dedirmeye kâfi olduğunu; Abdülkâhir ve Ebu's-Suud gibi allâmeleri buldukları mertebeye çıkararak şeyin, Arap diline olan vukûfiyetleri olduğunu ifade eder⁷⁵.

Sonraki sayfalarda ise Müellif, Arap Edebiyatına ait eserler hakkında genel malûmat verir. Arap şiiriyle ilgili olarak Hz. Muhammed'in,

(إِنَّ مِنَ الشَّعْرِ لِحِكْمَةً)

“Şüphesiz şiirin bir kısmında hikmet vardır.”

beyânını ve Hz. Ömer'in,

(أُرْوُوا الشَّعْرَ فَإِنَّهُ يَدُلُّ عَلَى مَحَاسِنِ الْأَخْلَاقِ وَيُنْفِي مَسَاوِيَهَا)

⁷³ Hacı İbrahim Efendi, *Hikemiyyât-ı Arabiyye*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, h. 1304., I, 2-3.

⁷⁴ Bkz. *A.e.*, I, 4.

⁷⁵ Bkz. *A.e.*, I, 5.

“Şiir rivâyet ediniz. Çünkü şiir güzel ahlakı gösterir ve kötü ahlakı giderir.”

sözünü, Arap şiirinin ahlak güzelliğini temin ettiğine delil gösterir⁷⁶.

Müellif, Arapçada meânî-i âliyeye hikmet denildiğini ve ihlâs, akıl, ilim, hilm, fehm gibi meânî-i âliyi içine alacak bu dergiyi *Hikemiyyât-ı ‘Arabiyye* diye isimlendirdiğini belirtir⁷⁷. Dergide âyet-i kerîmelere, hadîs-i şeriflere ve şiir beyitlerine yer verileceğini söyleyerek girişi bitirir.

Müellif derginin diğer bölümlerinde Lebid b. Reb’â’nın ve Ebu’l-Atâhiye’nin beyitlerine⁷⁸ ve bunların açıklamalarına yer verir. O beyitleri tahlil ederken gramer kaidelerini öğretmenin yanısıra, bu beyitlerin anlamlarını açıklar ve ahlak ile edebe dair meseleleri de işler⁷⁹. Bu açıdan *Hikemiyyât-ı ‘Arabiyye*’nin ahlak eğitimi açısından da önemli olduğu belirtilmelidir.

6- Temyîz-i Ta’lîkât

Abdurrahman Süreyyâ’nın, Cevdet Paşa’nın Belâgat-ı Osmâniyye’sinin⁸⁰ ilk cüzündeki ifâde hatalarını Ta’lîkât-ı Belâgat-ı Osmâniyye adıyla kaleme aldığı eserinde tenkit etmesi üzerine Cevdet Paşa’yı savunmak amacıyla Hacı İbrahim Efendi tarafından kaleme alınmıştır⁸¹. Bu münakaşada birçok muharrirler ve edipler Cevdet Paşa’yı desteklemişlerdir. Hacı İbrahim Efendi’nin de Cevdet Paşa’yı savunduğu bu eseri 22 sayfalık bir risaledir. Müellif esere

⁷⁶ Bkz. A.e., I, 8.

⁷⁷ Bkz. A.e., I, 10.

⁷⁸

قَالَ لَيْدٌ بُنُ رُبَيْعَةَ: أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مَا خَلَا اللَّهُ بَاطِلٌ وَكُلُّ نَعِيمٍ لَا مَحَالَةَ زَائِلٌ
قَالَ أَبُو الْعَتَّاهِيَّةِ: فَيَا عَجَبًا كَيْفَ يُعْصَى الْإِلَهُ ~ أَمْ كَيْفَ يَجْخَدُهُ الْجَاهِدُ

⁷⁹ Hacı İbrahim Efendi, *Hikemiyyât-ı ‘Arabiyye*, I, 10.

⁸⁰ Ahmed Cevdet Paşa’nın (ö. 1895) Osmanlı Türkçesi’nin Belâgat kurallarına dair eseri.

⁸¹ Kazım Yetiş, “Belâgat-ı Osmâniyye”, *DİA*, İstanbul, 1992, V, 387.

kâinattaki her şeyin zıddıyla bilindiğini açıklayarak başlar⁸². Daha sonra Cevdet Paşa'nın fazilet ve ilimdeki derinliğine işaret eder⁸³. Eserini bir tarafgirlikten dolayı yazmadığını, sadece hakikatin ortaya çıkması gayesiyle kaleme aldığını söyler⁸⁴. Müellif eserini Temyîz-i Ta'likât olarak isimlendirme sebeplerini uzunca açıklar⁸⁵. Daha sonra açıklama yapma gereği duyduğu yerleri cümle cümle ele alır ve uzunca açıklamalarda bulunur. Eserin sonunda müellif yaptığı açıklamalarla Belağât-ı Osmâniyye'nin aleyhine yazılmış olan Ta'likât'ın sıhhatli olmadığını ve Belağât-ı Osmâniyye'nin ayıp ve kusurdan berî olduğunu söylemiştir⁸⁶. Müellif mahlûkâtın kusurdan uzak olmayacağından yola çıkarak, Belağât-ı Osmâniyye'nin kusuru varsa da onun esassız, kâidesiz, derme-çatma bir risale olmadığını, başlıca kaynağımız olan Kurân-ı Kerîm'in nâzil olduğu Arapça dilinin Belâgat ve fesâhatne muvâfık olduğunu söyleyerek eserini tamamlamıştır⁸⁷.

7- Şerh-i Belağât-ı Osmâniyye

Hacı İbrahim Efendi, Mekteb-i Hukuk'taki Belâgat-ı Osmâniyye hocalığı sırasında yazdığı bu eserde Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniyye'sini şerh etmiş ve yine Abdurrahman Süreyya'nın eserinde sözü edilen tenkitleri cevaplandırmıştır. Hacı İbrahim Efendi, ders notlarını Şerh-i Belâgat adıyla önce Vakıf gazetesinde tefrika etmiş, sonra da kitap halinde yayımlamıştır⁸⁸. Eserin önsözünde, Allah'a hamd ve Hz. Muhammed (sav)'e salât ü selamdan sonra padişah Sultan Abdülhamid'i övüp ona dua ederek konuyu Hukuk mektebinde okutulan Belagat derslerine getirir. Daha

⁸² Hacı İbrahim Efendi, *Temyîz-i Ta'likât*, Osmâniyye Matbaası, İstanbul, h. 1299, s. 2.

⁸³ Bkz. *A.e.*, s. 3.

⁸⁴ Hacı İbrahim Efendi, *Temyîz-i Ta'likât*, s. 3.

⁸⁵ Bkz. *A.y.*

⁸⁶ Bkz. *A.e.*, s. 21.

⁸⁷ Bkz. *A.e.*, s. 22.

⁸⁸ Hulusi Kılıç, "Hacı İbrahim Efendi", *DİA*, İstanbul, 1992, XIV, 481.

sonra Belâgatın ne olduğunu ve Arapça Belâgatı niçin öğrenmemiz gerektiğini açıklar.

8- Edebiyyât-ı Osmâniyye

Hacı İbrahim Efendi, müstesnâ bir zekâyâ sahip ve fevkalâde çalışkan, doğu-batı kültürüne hakkıyla vâkıf bir zât idi. Ancak Türk dilinin Arapça ve Fransızca'dan ayıklanıp sadeleştirilmesinin, Muallim Naci gibi, şiddetle aleyhinde idi. Bu sebeple Türk milliyetçisi ve Türkçü:

“Arapça isteyen Urban⁸⁹'a gitsin
Acemce isteyen İran'a gitsin;
Frengi'ler Frengistan'a gitsin,
Ki biz Türküz, bize Türki gerektir...

mısralarının şairi Kemalpaşazade Said Bey ile çok şiddetli kalem kavgalarına, bazen de tartışmalara girişmiştir. Bu durumdan haberdâr olan dönemin padişahı onu Mülkiyye'ye ta'yin etmiştir. Yani Mülkiyye padişahın İradesi ile ta'yin edilmiştir. Okutacağı Belağat-ı Osmaniyye ve Ta'lîm-i Kitâbet dersleri için bir kitap yazmıştır⁹⁰.

Eski Belâgat'ın bir savunucusu olan ve Ta'lîm-i Edebiyyat'a şiddetle karşı çıkan Hacı İbrahim Efendi, Recâizâde'nin yerine hoca olduğu Mekteb-i Mülkiyye'de okuttuğu dersleri Edebiyyât-ı Osmâniyye adı altında ve beş cüz olarak yayımlamıştır⁹¹.

⁸⁹ Filistin'de bulunan bir yer ismi diyenler olsa da Arap beldelerine verilen genel isim. Bkz. Yâkût el-Hamevî, İmam Şihâbuddîn Ebî Abdillâh, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 1957, IV, 96.

⁹⁰ Mücellidoğlu, *a.g.e.*, II, 994.

⁹¹ Kılıç, *a.g.m.*, s. 481.

9- Asâr-ı Edebiyye

Hacı İbrahim Efendi'nin Dâru't-Ta'lim talebelerinin Arapça öğrenimleri esnasında çeşitli kitaplardan seçip tercüme ettikleri makalelerden oluşan mecmuadır. Bunların çoğunluğu Arap Edebiyatı'ndan oluşan yazılardır. Yedi sayısı tesbit edilmiştir. Bütün sayıların iç kapaklarında, "Ayda bir kere neşrolunur. Sahib-i imtiyazı Daru't-ta'lim Mektebi Muallimi el-Hac İbrahim" kaydı vardır⁹². Hacı İbrahim Efendi mecmuada editör durumunda gözükür⁹³.

III. ARAPÇA ÖĞRETİMİNE DÂİR GÖRÜŞLERİ

Arap dilinin öğretiminde özgün bir metot tutmuş olan Hacı İbrahim Efendi, talebenin eline kendi hazırladığı *Sarf Tercemesi* ve *Nahiv Tercemesi* isimli kitaplarını vermiştir. Eğer hakkıyla bu kitaplar ve temrinleri kendi yaptığı açıklamalarla öğretilirse talebenin başka kaynaklara ihtiyaç duymadan Arap dilini fasih bir şekilde okuyup, yazabileceğini ve aynı zamanda Arapça'dan Türkçeye tercümelerde bulunabileceğini belirtmiştir⁹⁴.

Hacı İbrahim Efendinin Arapça öğretimindeki özgün metodunun temelini oluşturan Arapça öğretimine dâir görüşlerini şu şekilde ele almamız mümkündür:

a) Arapça, Genel Kabulün Aksine Öğrenimi Kolay Bir Dildir

"Arapça kaideler zordur, az vakitte öğrenilemez söylentisi asılsız bir iddiadır, inanmayınız... Arapça güç değil, kolaydır. Tecrübeyi gökyüzüne çekmediler; bunun tecrübesi de kolaydır. Yolun kolayını zorunu keşfeyleyip maksada vusûlün kestirme yollarına vâkıf olduk. Biz iddiamızın doğruluğuna Allah'ın izniyle isbata

⁹² Daha fazla bilgi için bkz: Ergin, *a.g.e.*, III-IV, 984; Aksoy, *a.g.e.*, 15-52.

⁹³ Ahmet Turan Arslan, "Hacı İbrahim Efendi ve Dâru't-ta'lîm Müessesesi", *İlmî Araştırmalar Dergisi*, 7, İstanbul, 1999, s. 35.

⁹⁴ Hacı İbrahim Efendi, *Nahiv Tercümesi*, s. 443.

muktedir olabiliriz. Ve bunun için bir akçe ve bir habbe dahi talep etmeyip, bu hizmeti fahrî olarak îfâ ederiz. Şöyle ki, şâkirdlerin yaşı on ikiden yirmiye kadar olmalı ve bu şâkirdlerin hiç Arabî kâidesi görmeyip yalnız gazetelerdeki eşkâl-i kelimâtı okuyabilecek kadar olanlar için üç ve mekteplerin usûlü üzere kavâid-i Arabiyye görmüş olanlar için iki sene müddet tayin olunmalıdır. Biz de o müddetlerin hitâmına değin her gün o şâkirdlerin ta'limlerine nezâret etmeliyiz"⁹⁵ der. Hacı İbrahim Efendi'nin bu sözlerinden açıkça anlaşılmalıdır ki; o dönemde Arapça öğreniminin zor olduğuna dair bir ön yargı vardır. Ancak bu durumun yanlış olduğunu ve bu düşüncüyü Hacı İbrahim Efendi'nin kabul etmediğini görüyoruz.

Hacı İbrahim Efendi öğrenciler hakkında ayrıca şu şartları ileri sürmektedir:

- Öğrenciler yatılı mekteplerin birinde bulundurulmalıdırlar.
- Bu öğrencilere belirlenmiş süreleri tamamlanana kadar Arapça'dan başka ders okutulmamalıdır.
- Diğer dersler Arapça'dan diploma almayı hakettikten sonra okutulmalıdır⁹⁶.

b) Sarf Bilmeyen Arapça Öğrenemez

"Sarf ilmi bir miftah olup kütüb-i lügat hazâindir. Anahtara mâlik olmayan hazineye giremez. Fakat şu kadar vardır ki, târifi bilen kelimât beynindeki tenasübe vakıf olmakla kıyasî olan bir kelimenin manâ-yı aslîsini bilir ise, o kelimenin vaz'ı sigası onun manasının ne olduğunu haber verir. Velhâsıl sözümüzün hülâsatü'l-hülâsası tasrifi bilmeyen Arabî öğrenemez..."⁹⁷ ifadeleri Hacı İbrahim Efendi'nin

⁹⁵ Arslan, *a.g.m.*, s. 39.

⁹⁶ *A.y.*

⁹⁷ Hacı İbrahim Efendi, "Mevâdd-ı Fenniyye", *Tercemân-ı Hakikat*, nr. 1137, 11 Cemâziyelevvel 1299-19 Mart 1298-31 Mart 1882.

Arapça öğrenim ve öğretiminde Sarf ilmine verdiği önemi göstermektedir.

c) Arap Dili'ne Vukûf Eylemek, Mehâsin-i Ahlâka ve Mertebe-i Fazla Ulaştırır

“Şöhreti âfâka münteşir olan Zemahşeri ve İlmi belâgatte imâm denilen Şeyh Abdulkâhir misilli nice fuhûl-ı sâbıka ve ricâl-i devletten Hızır Bey ve Molla Hüsrev ve Ebu Suûd Efendi misilli ekâbiri, mertebe-i fazla yükselten onların lisân-ı Arabı kesb ve vukûf eylemeleridir. Çünkü bu zevâtı kirâmın Arapça bilmekten başka ma'rifetleri yok idi⁹⁸.”

“Eş'âr-ı Arab'ın hikmet ve güzel ahlaka sebep olduğuna Rasûl'u Ekrem'in ve halifesinin şahadetleri kâfi olduğundan artık başka şâhîde hâcet yoktur. Eş'âr-ı Arab'ın uluvvu kadrine aleyhis-selâtu ves-selâm efendimizin; (إِنَّ مِنَ الشَّعْرِ حِكْمَةً) makâl-ı hikmet-iştimâli pek büyük bir delildir. Hazreti Ömer (r.a); (أُرْوُوا الشَّعْرَ فَإِنَّهُ يَدُلُّ عَلَى مَخَاسِنِ) demiştir ki, siz şiir rivayet ediniz zirâ şiir mehâsin ahlâka delil ve hâdî olup mesâvii ahlâkı nefy eder demek olur⁹⁹”.

Hacı İbrahim Efendi'nin bu ifadelerinden Arapça'ya vakıf olmanın insana ilmi olarak mertebeler kazandırdığı, bununla beraber güzel ahlak sahibi olmasına da yardımcı olduğu anlaşılmaktadır.

d) Arapça Öğretiminden Maksat; Üç Mahâreti (Arapça Yazmak, Arapça Konuşmak ve Arapça Kitapları Okuyup-Anlamak) kazanmaktır

Hacı İbrahim Efendi'nin Arapça eğitim ve öğretiminden maksadı; fasih bir şekilde Arapça konuşmak, Arapça yazmak, Arapça

⁹⁸ Hacı İbrahim Efendi, *Hikemiyyât-ı Arabiyye*, I, 5.

⁹⁹ Bkz. *A.e.*, I, 8-9.

kitapları okuyup anlamak ve Arapça kitapları Türkçeye tercüme etme mealesini kazandırmaktır¹⁰⁰. Müellif bu hedeflere ulaşmanın öncelikle Arapça kelimelerin yapısını, türetilişini ve kelimelerin birbirleriyle olan terkîblerinin usûl ve kâidelerini bilmekle olacağını belirtir¹⁰¹. Arapça öğretiminde bu hedeflere götürecek olan kelime yapısı ve kelime türetilişi bilgilerinin Sarf ilmi ile, kelimelerin birbirleriyle olan terkîblerinin usûl ve kâidelerinin de Nahiv ilmi ile kazanılacağını beyan etmiştir.

e) Arapça Öğretiminde Sarf ve Nahiv Kâideleri Türkçe Okutulmalıdır

Hacı İbrahim Efendi kendi açtığı Dâru't-Ta'lim okulunun Arapça öğretimindeki başarı sebeplerini şöyle açıklamaktadır: "... Herşeyin esbâbı olduğu gibi bu çocukların Arabî'de böyle terakkî etmelerinin dahi sebepleri vardır: *Birisi*, kavâid-i sarfiyye ve nahviyyeyi Türkî lisân üzere okuyup lâyıkiyla ve etrafiyla anlamalarıdır. *İkincisi*, Mekteb'e duhûllerinden bu âna değin kâmûsu ellerinden bırakmayıp Lügat-ı Arab'a kesb-i intisâb etmeleridir. *Üçüncüsü*, ebyât-ı Arabîyye'den ikibinden ziyâde beyt ve kütüb-i edebiyeye ve tarihiyyeden bin sahife kadar terkib okumalarıdır. Ve birisi müddet-i tahsillerini yalnız Arabî'ye hasr eyleyüp bu dereceye gelinceye kadar başka bir fen okumamalarıdır.

İşte bu tertip üzere olan tahsil bu küçük efendileri Arabî'den bu mertebeye tavsîl eylemiştir. Ve her kim bu yolda Arabî taallümüne münhemik olur ise bunlar gibi öğreneceği vâzihadan bulunmuştur. Bu efendiler Arabî'nin ta mertebe-i kusvâsına vasil olabilecek cadde, bir tarîk bulmuş olduklarından artık istedikleri kadar ileri gitmek yani diledikleri kitapları alıp mütâlea ile tevsî ve ta'mîk-i ma'lûmât ve meleke eylemek ellerindedir. Bunun için bundan sonra bu sınıf

¹⁰⁰ Hacı İbrahim Efendi, *Nahiv Tercemesi*, s. 2.

¹⁰¹ Bkz. *A.y.*

talebeye münhasıran arabî talîm edilmeyip Arabî'nin İlm-i Beyân'ı ile beraber Türkçe İnşâ ve Kitâbet ve Farisi talim olunacaktır¹⁰².”

Sonuç

Yaptığımız bu çalışmada elde ettiğimiz bilgiler ışığında, Hacı İbrahim Efendi'nin yöntemini dönemindeki diğer Arapça tedris faaliyetlerinden ayıran en önemli yanı, dil öğretiminde gramer ve temrinlerin Türkçe açıklamalarla yapılmasını savunmasıdır. Yoksa dili yeni öğrenmeye başlamış birisine tamamen Arapça ifâdelerle anlatılmış Sarf, Nahiv ve Belâgat kitaplarıyla konu takdîm edildiğinde bu talebenin, Arapça ibarelerin içinden çıkamadığını söylemektedir. Ancak Arapça olarak anlatılan kitaplarla ya da Arapça mükâleme ile yapılacak eğitimin de kendisine ait kazanımları olacağını da belirtmektedir.

Böyle bir yöntemle öğretimdeki hedefini kendisi şöyle açıklar: “...müteallîmine iki üç senede ulûm-ı Arabîyye'nin ciddî bir sûrette yani gördükleri ibârât-ı Arabiyyeyi hele Arabiyyu'l-ibâre olan gazeteleri halletmek ve tercüme eylemek mertebesinde bir melekeye geleceğini temin eylemektir.¹⁰³”.

Hacı İbrahim Efendi'nin Dâru't-ta'lîm'inin özellikleri ve Arapça öğretim Metodu şu şekilde özetlenebilir:

- Öğrencilerin yaşları 12-20 idi.
- Sınıflarda ortalama öğrenci sayısı yirmi idi.
- Arapça öğrenimi içim tahsîs edilen süre içinde başka dersler okutulmuyor, yoğun bir şekilde Arap grameri ve bunun tatbikatı üzerinde duruluyor ve bolca metin okutuluyordu
- Arapça'dan Türkçe'ye tercüme yapılıyor, bunun yanında öğrenciler lûgat kitaplarından istifade etmeye alıştırılıyordu.

¹⁰² *Terceman-ı Hakikat*, No. 2782, 8 Eylül 1887/2 Muharrem 1305 Salı.

¹⁰³ *Tercemân-ı Hakikat*, No. 1121, 21 Rebiulâhir 1299 - 1 Mart 1298 - 13 Mart 1882.

- Türkçe'den Arapça'ya tercüme (Ta'rib) usûlü uygulanıyordu.
- Okutulan derslerde günlük hayatla ilgili kelimelerin kullanılmasına önem verilirdi¹⁰⁴.

Hacı İbrahim Efendi Arapça öğretmenine düşen hususları ise şu ifadelerle açıklamaktadır:

“Her bir muallim sabahleyin okuttuğu ders eğer Sarf ve Nahiv'den ise şâkirdâna tekrar ettirip her bir ferdin birer birer hata ve galattan sâlim olarak ikinci teneffüse kadar okutturacak, geçmiş derslerden dahi suâl ve muzâkere ederek şâkirdâna kesb-i mümârese ettirecek ve ders Sarf u Nahiv olmayıp Edebiyat-ı Arabiyye ve Osmâniyye'den ise derslerini tekrar ettirmekle beraber izâa-i vakit etmeyip terceme-i ebyât ve ibâratla anları meşgul edecektir. Sarf ve Nahiv okuyan şâkirdân aldıkları dersleri ezberlemekle mükellef olduklarından ferdâsı günü derslerini muallime ezber okuyacaklardır¹⁰⁵.” Bu ifadeler bize Arapça öğretiminde Arapça öğretmenin her bir öğrenci ile bire bir ilgilenmesi gerektiğini ve soru-cevap ile konuyu iyice pekiştirerek bir sonraki konuya geçebileceğini söylemektedir. Satır aralarından okunan diğer nokta ise dil öğretiminde ezberin önemi ve eğitimcinin özverili olması gerektiğidir.

Açıldığı günden itibaren uygulanan ders müfredâtı ve yetiştirdiği talebelerinden çokça bahsettiren Dâru't-Ta'lim ve kurucusu Hacı İbrahim Efendi'nin buraya kadar açıklamaya çalıştığımız Arapça öğretimine dâir görüşlerinin günümüz Arapça eğitimcilerine önemli fikirler vereceği kanaatindeyiz. Çünkü tecrübe edilenlerden faydalanmak günümüz Arapça eğitimcilerine hem zaman kazandıracak hem de dil öğretiminde gramer, okuma, yazma ve konuşma ile ilgili yeni usuller geliştirmelerinde yardımcı olacaktır.

¹⁰⁴ Arslan, *a.g.m.*, s. 42; Elmas Olgun, “Hacı İbrahim Efendi ve Eserleriyle Arap Dili ve Belâğâtıyla İlgili Görüşlerinin İncelenmesi”, Yayınlanmamış YL Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, s. 17-18.

¹⁰⁵ Ergin, *a.g.e.*, III, 989.

KAYNAKÇA

Aksoy, Musa, *Moderniteye Karşı Geleneğin Savaşçısı Hacı İbrahim Efendi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara, 2008.

Arslan, Ahmet Turan, "Hacı İbrahim Efendi ve Dâru't-ta'lîm Müessesesi", *İlmî Araştırmalar*, 7, İstanbul 1999.

Bayraktar, İbrahim, *Edebî ve İlmî Açından Hadîs*, Işık Yayınları, İzmir 1993.

Dağlar, Abdulkadir, "Klasik Türk Edebiyatı Şerh Geleneği ve Hacı İbrahim Efendinin Şerhi Belâğâtına Dâir" , *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/2 Spring 2007.

"Dâru't-Ta'lim", *Meydan Larousse*, III, İstanbul, 1970.

Dursun, Davut, "Osmanlılarda Sosyo-Ekonomik Yapı", *İlim ve Sanat Dergisi*, 22. sayı Kasım-Aralık, 1988.

Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

Ermış, Hamza, "Mehmed Zihni Efendinin Hayatı, Eserleri ve Arap Dili ve Belâğâtındaki Yeri", Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İzmir, 2004.

Esterâbâdî, Radıyyuddîn Muhammed İbnu'l-Hasan, *Şerh-u Şâfiyet-i İbn-i'l-Hâcib*, Dâru'l-Kütüb'i-l İlmîyye, Beyrut, tsz.

Fehmi Efendi, Abdurrahman, *Medresetü'l-'Arab* (Nşr. Hüseyin Elmalı, Cüneyt Eren), Yeni Akademi Yayınları, İzmir, 2005.

el-Hamevî, İmam Şihâbuddîn Ebî Abdillâh Yâkût İbni Abdillâh, *Mu'cemu'l-Buldân*, Dâru's-Sâdır, Beyrut, 1957, I-V.

İbrahim Efendi, Hacı, *Hadikatü'l-Beyân*, Mihran Matbaası, İstanbul, h.1298.

....., *Tafsîl*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1289/1872.

....., *Nahiv Tercemesi*, Hacı Hüseyin Bey Matbaası, İstanbul, h. 1323.

....., *Sarf Tercemesi*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, h. 1304.

....., *Hikemiyât-ı Arabiyye*, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, h. 1304.

....., *Temyîz-i Ta'likât*, Osmâniyye Matbaası, İstanbul, h. 1299.

....., "Mevâdd-ı Fenniyye", *Tercemân-ı Hakikat*, nr. 1137, 11 Cemâziyelevvel 1299-19 Mart 1298-31 Mart 1882.

Kılıç, Hulûsi, "Belâgat", *DİA*, V, İstanbul, 1992.

....., "Hacı İbrahim Efendi", *DİA*, XIV, İstanbul, 1992.

Mücellidoğlu, Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969.

Olgun, Elmas, "Hacı İbrahim Efendi ve Eserleriyle Arap Dili ve Belâğâtıyla İlgili Görüşlerinin İncelenmesi", Yayınlanmamış YL Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.

Tahir Efendi, Mehmed, *Osmanlı Müellifleri* (Haz. Fikri Yavuz, İsmail Özen), Meral Yayınevi, İstanbul, tsz.

Tercemân-ı Hakikat, No. 1121, 21 Rebiulâhir 1299 - 1 Mart 1298 - 13 Mart 1882.

Türkçe Sözlük, I-II (1988), TDK, Ankara, Yeni Baskı, tsz.

Yetiş, Kazım, "Belâgat-ı Osmâniyye", *DİA*, V, İstanbul, 1992.

ez-Zirikli, Hayruddîn, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Musta'rebîne ve'l-Musteşrikîn*, 3. Baskı, Beyrut, 1969.